

ХОРТИКУЛТУРНО-ПЕЈЗАЖНЕ ВРИЈЕДНОСТИ БОКЕ КОТОРСКЕ

Подручје Боке Которске у историјском и културном по-
гледу чини јединствену цјелину, која је настала и развијала се
у специфичним условима вјечитих сукоба и међусобног прожи-
мања домаћег и страног.

Смјештена између кречњачког пасивног заљба и мора, нашла је најприроднији излаз у развоју поморства. Вријеме од XVI до краја XVII вијека је период славне бокељске епопеје и благостања. Чувена Бокељска морнарица, стара више од десет вјекова, својим бродовљем обилазила је свијет доносећи Боки просперитет у привредном и културном погледу.

Непосредни утицаји европске културне баштине, нарочито сусједне Италије, нашли су веома плодно тло у многим градо-
вима дуж наше обале, па и на подручју Боке Которске, где настају и највеће вриједности наше приморске архитектуре, хортитектуре и умјетности у цјелини. Стварана од обичних људи и обогаћених грађана — помораца, ова умјетност носи у себи истанчани смисао за подређивање ликовног израза и архитектуре људским мјерилима, свакодневним потребама човјека и специфичног поднебља. Управо то људско мјерило и једноставност израза у раскошној лепоти природе, чини да су утицаји западне Европе били само инспирација за оригинално стваралаштво. Повезаност архитектуре са пејзажом и обликовање непосредне околине — породичних кућа, палата и летњиковца, значајна је карактеристика умјетничког стваралаштва и исконске љубави човјека према лепоти коју пружа природа. „Као мало гдје на нашој обали, овдје се заиста снажно осјећа чарста срасlost обраћеног, стилизираног и у барокна здања претвореног камена с опорим, сировим, од сунца, буре и кишне посивјелим стијењем. Овдје су пејзажи и повијест неразвојно повезани. Зато овај дио Боке Которске има своју огромну пеј-

зажну и културну вриједност. То је у ствари повијесно-пејзажни резерват, који и у туристичкој функцији треба да заузме посебно мјесто".*

Та непосредна повезаност, међусобно прожимање и доношењање аутохтоног пејзажа са елементима унесеног, свједочи о истинском укусу и трајној жељи наших давних предака — помораца да ошлемене своје вртове и дворишта. Због тога нашу хортикултурну баштину, једнако као и ону културно-историјску и умјетничку, не можемо и не смијемо занемаривати, шити потицјењивати, нарочито када знамо да је у пропадању и запуштању нашег културног наслеђа управо хортикултура најјаче угрожена, у првом реду због кратког биолошког вијека, а затим и услед стајних диоба земљишта, урбанизације и изградње насеља и градова. Живот је мијењао изглед и структуру насеља на обалама Залива. Природне и друге катастрофе избрисале су са лица земље многе грађевинске цјелине без трага, па о многим градитељским дјелима из прошлих времена знамо само по врло скромним писаним документима, а најчешће по фрагментарним остацима, рельсфима у камену, симболима у гробним значајнијих породица, пртежима и натписима у прочељима породичних кућа и палата, на каменим стубовима одрина, у крунама бунара, ријетким вазнама, утравеним јарулама и сл. Премда и само на овај начин сачувана, она је дио нашег културног наслеђа, свједочанство ренесансне умјетничког стваралаштва и привредног успона једног историјског периода, чија су дјела била и остала трајна инспирација за безброј писаца, пјесника и сликара.

Хортикултурно-пејзажне вриједности Боке Которске, поред тога што имају изузетан значај за сагледавање нашег културног наслеђа у цјелини, истовремено су најбољи индикатори и нијема свједочанства о традиционалном народном начину живота, обичајима, схватањима и вјеровањима, о поимању културе живљења и уживања у формираном пејзажу.

Оно што је основна карактеристика и пајвећа вриједност у хортикултурној баштини Боке Которске, то је истинска повезаност, међусобна условљеност и прожимање аутохтоних пејзажа, специфичних вртно-архитектонских материјала из локалних извора са сличним елементима унесеним из многих земаља света. Нигде као у хортикултурном наслеђу није дошао толико до изражавања човјеског односа и љубави за своје домаће, или истовремено и жеља и способност да их повеже и усклади са љенотама и вриједностима које је једном видио, а на повратку у родни крај у машти више пута доживљавао. Као што

* Брую Шипшић, Истке пејзажне значајке Боке Которске у свјетлу туризма, Зборник Бока 10/II, Херцег-Нови 1979.

је са својих бројних путовања, из многих земаља свијета, доносно предмете велике умјетничке вриједности, овај вјечити морепловачки донос је и различито биље, сјемена и вртије материјале које је значајнији интерполирао у домаћи пејзаж. Све је то рађено по мјери човјека, без претјеривања и сувиног истицања, па је због тога и чини оригиналним остварењем.

Сунтилност и изузетна склоност за повезивање у малом простору домаћег и страног, резултат је, поред дуге културне традиције бокељских породица, начина живљења и непосредне међусобне комуникације, као и ограничених просторних могућности, скучених и шкртих животних услова па конку, сличних онима на палубама једрељака. Стијешњеност између камених громада и сурових стијена, које се вертикално уздижу од саме Морске обале (шеке од тих стијена морале су се везивати ланцима како би се спријечило обрушавање на насеља) и морске пучине, условила је начин изградње насеља и међусобне комуникације у латим условима. Под окриљем домаћег пејзажа у коме доминирају елементи медитеранске флоре и културних врста (нараџје, смокве, маслине, њешкуле, каке, рогачи и др.), од којих су многе у процесу изумирања и нестајања, избориле су „право грађанства“ многобројне унесене врсте и у затеченим се условима максимално аклиматизовале. То је боравак у ирту, поред тренутног задовољства и одмора, чинило пријатнијим и бутило успомене на дно живота проведеног и остављеног у далеким постојбинама унесених биљних врста и других елемената употребљених за уређење вртова. Без обзира што су понекад такви пејзажи и „извјештачи“ они су резултат схватања и жеља наших давних прелака — помораца, дакле, они су лио нашег културног наслеђа, које је неопходно сагледати и са становишта просторног и временског разграничења савремених услова и схватања.

Хортикултурно-пејзажне вриједности у укупном културном наслеђу Боке Которске неодвојиво су везане за приморску архитектуру са којом чине јединствену цјелину. На полулучју Херцег-Новог због специфичних микроклиматских услова настале су изузетно вриједне хортикултурне пјелине, обликоване у складу са тадашњим могућностима и достигнутим степеном биолошки-техничких сазнања, непосредних утицаја сусједних медитеранских земаља, али превасходно и традиционално развијене културе узгоја егзотичног биља. Као ријетка хортикултурно-историјска вриједност настала почетком овог вијека је и парк бившег хотела „Бока“, подигнут у централном дијелу града. На овом релативној малом простору формираном у барокном стилу, сакупљено је преко 80 врста биљака поријеклом из тропских и суптропских предјела. Ова ријетка оаза квалитетног зеленила с правом је инспирисала великог природњака и академика Вала Вука да приликом боравка у Херцег-Новом још

1934. године папише чланак о потреби и могућности формирања једног великог ботаничког врта на Јадрану. Нешто новијет датума, али исто тако атрактиван и због положаја (локације) непоновљив је врт Завичајног музеја на Топлој, са више од 100 врста сакупљеног и овде засађеног биља. Непосредни визуелни контакт који посјетиоци Завичајног музеја доживе у сусрету са егзотичним биљем појачава укупни уписак склањајућег повезивања архитектуре објекта и хортикултуре околине у јединствену цјелину, те као израз зналачког уклапања, међусобног прожимања и лопуњавања домаћег и страног.

Обалским појасом унутрашњег дијела Бококоторског залива од Игала до Каменара, сачуване старе грађевине — породичне куће бокељских рибара и палате приморских капетана грађене су од аутохтоног камена и са елементима приморске архитектуре специфичних карактеристика са јединственим вртичним украсима, свједоче о изузетним градитељским способностима наших предака. Премда најчешће дјелимично сачувани, услед биолошки ограниченој вијека трајања, елементи хортикултурног уређења непосредне околине објекта за становање указују на раскошно богатство међусобно супротстављених елемената аутохтоне и егзотичне флоре са наглашеним смислом за једноставним комбинацијама усклађеним са архитектуром и околним пејзажом. Земљишни услови и биолошко-климатски потенцијал у овом дијелу Залива најчешће је омогућавао формирање већих вртичних површина, тако да су се палате „утапале“ у зелене масиве састављене од великог броја врсти медитеранске и сунц тропског поријекла.

Јединствене визуре које се отварају проласком кроз дуги и уски тјеснац Верите, много спроманије у вегетацијском погледу, јединствен су примјер зналачки оплемењеног сивог и каменилог аутохтоног пејзажа у који су уткане камене подлоге — „сувомеђе“ и терасасто формирани „доци“ на којима су биле сађене маслинс, смокве, рогачи, мешмули, њешкуле и друге културе, које су поред естетске функције чиниле и основ у исхрани приморског становништва. „И управо ту, па том шкртом и спромашном терену, на самом додиру брдског масива који се нади сује у залеђу и обале мора „никла“ су насеља камених кућа као слике живота и симболи опорог и тешког битисања, али и мира и достојанствене љепоте која дјелује умирујуће.“

Рисан има очуван ријелак фонд зеленила око Грачке болнице. У новије вријеме у њему су засађени дрвореди палми који, нажалост, деваљирају аутохтони пејзаж. Честа је појава на нашем Приморју да се крути и једнолични дрвореди палми намећу прочељима и визурама приморских градова и мањих мјеста мијењајући њихово стогодишње природно обиљежје. Иако постоје различита мишљења о узгоју и кориштењу егзотичног биља, међу које спадају и најме, треба имати у виду

да је налма на нашој обали присутна више од четири стотине. Она је дио нашег хортикултурног наслеђа, увијек присутна у стару приморску архитектуру као њен вјековни пратилац. Међутим, због неправилне употребе ове елемене у аутохтоном пејзажу, често се неоправдано девалвирају њене несумњиве вриједности.

У једној од најстаријих градитељских цјелина на источној обали Јадрана, градићу Перасту који је постао синоним за поморство свјетског гласа, разиграна људска мапта од камена и у камену створила је живот градећи бљештаве палате са балустрадама, корништима и порталима. И док су мања насеља грађена нешто дубље у залсву, повучена од обале према брдима, развојем поморства она се постепено гасе, а подижу се низови кућа уз саму обалу који располажу властитим појтама и маштаријима. При томе је фоц зеленила био сведен на минимум усљед изузетно шкргот и каменитог земљишта, те високих инсолација у току љетних мјесеци. Међутим, недостатак биљног материјала налокнађивао је маштовитом градњом и обликовањем камена, те изразом вртно-архитектонских елемената од непроцењиве вриједности. Укупност пејзажа употпуњују два мала романтична острвца, Госпа од Шкријела и Свети Борђе, јединствени градитељско-хортикултурни споменици на овом дијелу обале, од којих је Госпа од Шкријела настала градитељском упорношћу бокељских помораца и становника Залива, што се одржало као обичај до данас.

На читавом приобалином појасу унутрашњости Залива распоређена су мања насеља међу којима су Прчањ и Доброта карактеристични по неким особинама које су у вртно-архитектонском смислу прилагођене амбијенталним условима шире околине. Прчан, чини дуги низ камених кућа и палата непосредно уз обалу, са међупросторима засађеним различитим врстама медитеранског растиња и егзотичног биља. Све је то складно подезано у једну јединствену цјелину. На супротној обали Залива — у Доброти — саграђен је, поред мањих камених зграда са врло успјешно утрављеним украсним детаљима, и велики број монументалних палата са богато засађеним вртовима, украсеним многобројним вртно-архитектонским детаљима. Котор, опасан медсмима као јединственим примјером фортификационе архитектуре, са фрагментарним остаћима вртних елемената формираних у непосредној околини стамбених објеката, као и веће хортикултурне цјелине на простору око градске болнице у Шкаљарима која и по асортиману и по облику заслужује пажњу.

На подручју Тиватског залива стара рурална насеља грађена од аутохтоног камена специфична су народна архитектура, не само као израз градитељских способности наших предака већ и као свједочанство једног времена, његових схваташа и

вјеровања. Они су такође доказ велике љубави њених грађитеља према изузетној лепоти природе која их је окружавала, али и велике способности и умијећа за уклапањем и кориштењем унесених материјала и биљних елемената у аутохтони пејзаж.

Највећи хортикултурни објекат на јужном Јадрану — Градски парк у Тивту обликован у комбинацији барокног стила и слободног пејзажног израза, не само по величини већ много више по богатом фонду и асортиману зеленила, изузетно је атрактиван. Изграђен у самом градском језгру његова функција је многоструко повећана. У мноштву медитеранског врстица које му даје основни печат, присуствују и бројне врсте етничког биља од којих су многе у процесу изумирања. На подручју Сељанова, Калимана и Доње Ластве, као и у осталим мјестима дуж Залива, специфична љепота старе приморске архитектуре доминира цјелокупним пејзажом. Остаци ове архитектуре чувају у себи неказашњу славу њених власника или и смисао за оплемењивање камених фасада и балкона биљним материјалима домаћег и страног поријекла. Кртолјски архипелаг у цјелини, изузетна хортикултурно природна творевина коју сачињавају Пренчака (Острво цвијећа), Стадионоти (Св. Марко) и Школа (Госпа од Милосрђа), прави је бисер у културном наслеђу бокельске прописности.

Природне и грађитељске вриједности Боке Которске настале су и разнијале се у уском приобалном појасу дуж читавог Залива као специфични дјелови једине јединствене цјелине. Нешто веће разлике уочљиве су када се ради о хортикултурним елементима, што је и разумљиво ако се зна да су ове вриједности настајале у различитим микроклиматским локалитетима условљеним рељефом и конфигурацијом терена.

Очувавање аутентичности пејзажа, природних и архитектонских вриједности Боке Которске, велики је допринос свјетској културној баштини у којој Бока Которска заузима значајно мјесто.